

Bažnytkaimių vertė ir savastis kultūriniame kraštovaizdyje

Vilma Karvelytė-Balbierienė

*Kauno technologijos universitetas,
Studentų g. 48, 51367 Kaunas, Lietuva
El. paštas vilma.karvelyte-balbieriene@ktu.lt*

Karvelytė-Balbierienė V. Bažnytkaimių vertė ir savastis kultūriniame kraštovaizdyje. *Geologija. Geografija*. 2017. T. 3(3). ISSN 2351-7549.

Straipsnyje aptariama bažnytkaimio, kaip savito istorinio Lietuvos gyvenvietės tipo, samprata, jos semantinė reikšmė. Apibendrintai pateikiama bažnytkaimio formavimosi, sklaidos, funkcinės ir tipologinės kaitos analizė. Tiriamos bažnytkaimių formavimosi priežastys ir sklaidos ypatumai dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Analizuojant istorinių Lietuvos gyvenviečių reikšmę dabartinėje apgyvendinimo sistemoje pagal nustatytus atrankos kriterijus siūloma išskirti dabartinę bažnytkaimių grupę, kaip savitas istorines urbanistinio paveldo vietas, svarbius Lietuvos kraštovaizdžio komponentus.

Raktažodžiai: bažnytkaimis, urbanistika, kaimo kraštovaizdis, siluetas, panorama, planinė ir erdvinė struktūra

ĮVADAS

Bažnytkaimiai yra svarbi Lietuvos urbanistinio karkaso dalis ir neatsiejamas kultūrinio kraštovaizdžio formantas. Nuo XVIII a. pabaigos bažnytkaimiai funkcionavo greta miestų, miestelių ir kaimų gyvenviečių. Jų funkcinė ir urbanistinė raida bei sklaida buvo ir yra tampriai susijusi su krikščionybės plėtra Lietuvoje. Kaimišųjų gyvenviečių kompozicinę dermę kraštovaizdyje nulėmė jų lokalizacija pagal bažnytinius kanonus suformuotą urbanistinę struktūrą. Iki XX a. vidurio bažnytkaimių parapijų tinklas lėmė Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio kultūrinį išskirtinumą. Nuo XX a. vidurio tradicinį gyvenamosios ir sakralinės funkcijos prioritetą pakeitė augantys gamybos ir komercijos interesai. Sovietmečiu kaimo kraštovaizdyje susiformavo didžiulės erdvės

ir stambių tūrių kolūkinio kaimo pramoniniai ir inžineriniai įrenginiai. Atkūrus nepriklausomybę naujieji žemių savininkai sovietmečiu transformuotame kraštovaizdyje nevaržomai inicijavo naujus medžiaginius bei vizualinius pokyčius. Siekiant išsaugoti krašto kultūrinę identitetą ir savastį ypač aktualūs tampa Lietuvos bažnytkaimių kraštovaizdiniai tyrimai.

Nagrinėjant bažnytkaimių kompozicines savybes kaimo kraštovaizdžio erdvinėje struktūroje bei naujų antropogeninių akcentų įtaką bažnytkaimių kompozicinei struktūrai ir siluetai, apžvelgta metodikos, susijusios su kraštovaizdžio ir jo komponentų vertinimu (Basalykas, 1977; Purvinas, 1983; Bučas, 1989; Budriūnas, Ėringis, 2000; Lamauskas ir kt., 2003; Nikos A. Salingaros, 2005). Tyrinėjant neigiamą vizualinį inžinerinių sistemų poveikį bažnytkaimių kompozicinei

struktūrai, buvo nagrinėjami inžinerinių sistemų projektavimo ir tvarkymo principai rekonstruojamose istorinėse ir naujai projektuojamose kolūkių gyvenvietėse. Pagrindinė naudota medžiaga – ASI ir kitų mokslininkų atlikti moksliniai tiriamieji darbai (*Pasiūlymų ruošimas...*, 1969, 1970; *Rekomendacijos dėl...*, 1973; *LTSR mažų miestelių...*, 1975) ir atskirų tyrinėtų bažnytkaimių schemas bei kiti tyrimų vietų duomenys (*Bažnytkaimių kultūrologinių...*, 2001–2010). Bažnytkaimių erdvinės struktūros savitumo tema aptarta mokslo studijoje „Lietuvos miestų, miestelių ir kaimų erdvinės struktūros savitumo nustatymas ir išsaugojimas“ (Dringelis ir kt., 2015).

Straipsnio tikslas – pateikti dabartinių bažnytkaimių kaip svarbių istorinių urbanistinių vietovių kompozicinių savybių kaitos kaimo kraštovaizdžio erdvinėje struktūroje vertinimą.

Uždaviniai:

1) *apžvelgti* dabartinio bažnytkaimių tinklo reikšmę Lietuvos apgyvendinimo sistemoje ir kaimo kraštovaizdyje;

2) *suformuluoti* bažnytkaimių tinklo atkūrimo (aktualizacijos) prielaidas;

3) *išaiškinti* bažnytkaimių kompozicinės struktūros formavimąsi ir jos raidą lemiančius veiksnius;

4) *apžvelgti* bažnytkaimiams charakteringas kompozicines savybes ir jų pokyčius kaimo kraštovaizdžio erdvinėje struktūroje.

BAŽNYTKAIMIŲ VERTINIMO METODIKA

Kompleksinė Lietuvos bažnytkaimių mokslinių tyrimų ir vertinimo metodika bei jos bendrosios nuostatos, atrankos principai, vertinimo kriterijai ir vertės identifikavimo požymiai suformuluoti remiantis teorine metodine baze, kurią sudarė: a) kultūrologiniai kraštovaizdžio ir architektūros paveldo tyrimai (Lamauskas ir kt., 2003); b) Lietuvos bažnytkaimių vertinimo programa (Karvelytė-Balbierienė, 2000). Minėtoje programoje suformuluoti pagrindiniai mokslinių tyrimų prioritetai, t. y. nustatyti Lietuvos bažnytkaimių identifikavimo požymiai, išreikštos kraštotvarkinio potencialo vertinimo metodinės nuostatos, parengti bažnytkaimių kraštotvarkinio potencialo pritaikymo tvarkant krašto erdves modeliai.

Lietuvos bažnytkaimių tyrimų rezultatai paremti: a) archyvinės, istorinės, statistinės medžiagos

kaupimu, jos analize ir apibendrinimais (pirminiai tyrimai). Remiantis šia analize pateikiamas dabartinis Lietuvos bažnytkaimių sąrašas; b) atliekami natūriniai bažnytkaimių tyrimai Kauno, Alytaus ir Marijampolės apskrityse.

Tyrimo darbų apimtis. Straipsnyje pateikiami tyrimų duomenys, gauti 2001–2010 ir 2012–2015 metais. Bažnytkaimių detalūs tyrimai ir vertinimas orientuojami pagal šiuos kriterijus:

- savitas etninės architektūros zonas (Suvalkija, Aukštaitija, Dzūkija, Žemaitija, Pajūrio regionas);

- kultūrinių vertybių sankaupos arealus (pagal kultūros vertybių registrą; LR nacionalinį kraštovaizdžio tvarkymo planą, 2015 (įsakymo Nr. D1-703));

- kaimo kraštovaizdžio istorinių tipų teritorinius rudimentus (ikivalakinis, valakinis, vienkiemis, kolūkinis (J. Bučas, 1989)).

Bažnytkaimių planinės ir erdvinės struktūros vertinimas. Nustatant bažnytkaimių planinės ir erdvinės struktūros požymius atsižvelgta į gyvenamosios vietovės gamtines, istorines, kultūrinės ir socialines raidos ypatybes. Dabartiniame bažnytkaimių tyrimo etape išsamiai įvertinti Alytaus, Kauno ir Marijampolės apskrityse esantys bažnytkaimių planinės ir erdvinės struktūros požymiai (Karvelytė-Balbierienė, 2010):

1) nustatytos urbanistinės struktūros formavimosi ypatybės, įvertintas teritorijos apstatymo laikas ir apimtys;

2) išaiškintos prieškarinio (iki 1940 m.) urbanistinės struktūros charakteristikos, įvertinta:

- planinės struktūros ypatybės;
- erdvinės struktūros kompozicinis raiškumas;
- gatvių ir sklypų apstatymo pobūdis;
- panoramos kraštovaizdžio kompozicinės savybės;

3) nustatytas urbanistinės struktūros transformacijų pobūdis pokario metais (1945–1989 m.):

- planinės struktūros pokyčiai (gatvių tinklo transformacijos);

- naujos statybos įtaka gatvių ir sklypų apstatymui (erdvinės struktūros transformacijos).

Tyrimų rezultatų analizė atskleidė sovietmečiu dėl socialinių ekonominių procesų įvykusių urbanistinės struktūros pokyčių įtaką istoriškai susiformavusiai bažnytkaimių planinei erdvinei struktūrai. Apibendrinti tyrimų rezultatai sudarė prielaidą išskirti bažnytkaimių grupes pagal

urbanistinės struktūros pokyčių pobūdį. Nustatyta, kad bažnytkaimiams charakteringą urbanistinės struktūros formavimąsi galima suskirstyti urbanistinės raidos periodais, kurie paaiškintų fizionominių požymių formavimosi nuoseklumą (dėsningumus): I periodas – iki sovietinio laikotarpio (1940 m.). Analizuojamas charakteringas bažnytkaimių urbanistinės struktūros formavimasis ir išaiškinami būdingi požymiai. II periodas – nuo sovietmečio pradžios analizuojami bažnytkaimiams charakteringi urbanistinės struktūros pokyčiai.

Bažnytkaimių estetinio potencialo vertinimas. Kraštovaizdžio ir juose esančių objektų vizualinės-estetinės kokybės tyrimo ir vertinimo klausimai yra svarbūs sprendžiant kraštovaizdžio planavimo ir projektavimo, sociologijos, geografijos, ekologijos srities problemas. Siekiant išaiškinti bažnytkaimių kraštovaizdinę vertę atlikta vizualinių-estetinių kraštovaizdžio charakteristikų vertinimo metodų apžvalga. Vyrauja trys vizualinio-estetinio vertinimo metodų grupės: 1) *bendrojo išpūdžio metodai*, kai tam tikras stebėtojų skaičius nustato pasirinkto kraštovaizdžio vizualinę kokybę; 2) *struktūrinės analizės metodai*, kai vertinami atskiri kraštovaizdžio komponentai ir elementai (pagal jų paplitimą, fizines savybes ir kt.), jų struktūros ir tarpusavio ryšiai, taip pat juos lemiantys veiksniai. Šie tyrimai yra dviejų tipų (skaičiuojamasis ir lyginamasis), atliekami vietoje arba naudojant žemėlapius, fotografijas ir kitą medžiagą; 3) *kompleksiniai metodai*, kai bandoma suderinti bendrojo išpūdžio metodus su struktūrine analize. *Bažnytkaimių kompozicinę ryšį su aplinka kaimo kraštovaizdžio erdvinėje struktūroje nusako kompleksinis urbanistinės struktūros savybių, jų kaitos ir gyvenvietės kompozicinių ryšių su gamtine aplinka pobūdis.*

BAŽNYTKAIMIŲ TINKLO KRAŠTOVAIZDINĖ VERTĖ

Bažnytkaimių samprata. Bažnytkaimis iki mūsų dienų išlikęs kaip savitas gyvenvietės tipas, kur

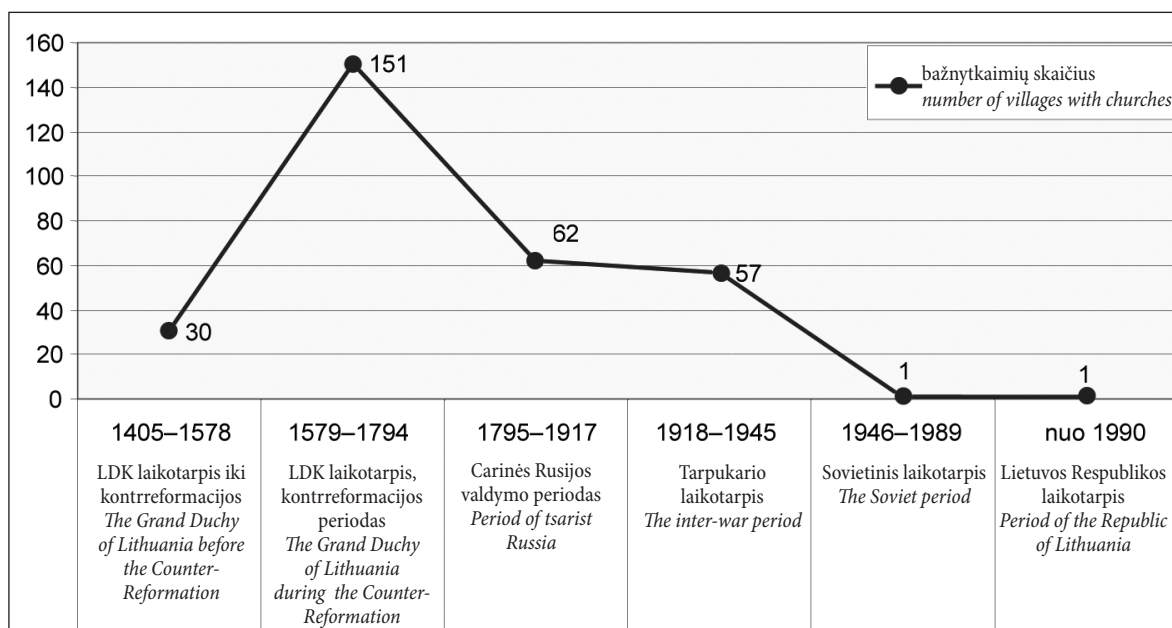
sakralinė paskirtis atlieka išskirtinį vaidmenį gyvenvietės funkcinėje, kultūrinėje ir urbanistinėje raidoje. Tačiau bažnytkaimio samprata iki šiol nėra oficialiai suformuluota, nėra teisiškai fiksuotas ir kaimo gyvenamosios vietovės klasifikacinis terminas. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (2000) bažnytkaimis apibrėžiamas taip – „kaimas ar miestelis, kur yra bažnyčia“. Lietuvos gyvenamųjų vietovių tipus tyrinėję lietuvių mokslininkai formuluoja detalesnes, tačiau skirtingas bažnytkaimio sąvokas (Šešelgis, 1961; Miškinis, 1964; Basalykas, 1977). Bažnytkaimiai, kaip savita gyvenvietės atmaina, išskiriama 1897 m. Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo dokumentuose (*Pervaya vsiobshchaya...*, 1897). Čia bažnytkaimiais pavadintos kaimo gyvenvietės su bažnyčia arba maži miesteliai, ne visiškai išplėtoję prekybos, amatų funkcijas. *Semantinė bažnytkaimio reikšmė (kaimas su bažnyčia)* nusakoma pagrindinius bažnytkaimio kilmės ir sandaros bruožus, kurie išliko iki mūsų dienų, bei teikia nuorodas apie pirmųjų bažnytkaimių formavimosi laiką ir sąlygas (Karvelytė-Balbierienė, 2014). *Bažnytkaimis* – tarpinis gyvenvietės tipas, turintis miestelio ir kaimo funkcinių bei urbanistinių bruožų. Bažnytkaimiai neturėjo savivaldos, prekybos privilegijų. Pagrindinės funkcijos – sakralinė ir žemdirbystė, papildoma – proginė prekyba (sekmadieniais ir per atlaidus). Parapijos buvimas – esminis požymis, skyręs bažnytkaimį nuo kaimo gyvenvietės. Kita vertus, parapijos įkūrimas sudarydavo palankesnes sąlygas prekybai ir, esant palankioms aplinkybėms, atverdavo galimybę bažnytkaimiui tapti miesteliu (*Lietuvos architektūros...*, 2014). Pagal gyvenvietės kokybinės raidos etapus, bažnytkaimio virsmas miesteliu, o miestelio virsmas bažnytkaimiu įvairiais istorijos periodais buvo įprastas tipologinės šių gyvenviečių kaitos reiškinys. Atsižvelgiant į bažnytkaimio ir miestelio raidos bendrumą galima teigti, kad iki XX a. vidurio bažnytkaimis, kaip savita gyvenviečių grupė, dažnai persipynė su miestelio samprata¹.

¹ Analizuojant bažnytkaimio sampratą, nagrinėtų istorinių, archyvinių, enciklopedinių, mokslinių ir kt. šaltinių duomenys bei įvairūs lietuvių ir rusų kalbų žodynai ir enciklopedijos pateikia gana apibendrintą bažnytkaimio apibrėžimą. Lietuvos gyvenamųjų vietovių tipus tyrinėję lietuvių mokslininkai formuluoja detalesnes, tačiau skirtingas bažnytkaimio sąvokas. Aiškinantis bažnytkaimio, kaip savito gyvenvietės tipo atsiradimo laiką ir sąlygas, dėl istorinių ir archyvinių duomenų trūkumo remtasi gyvenvietės tipą nusakančio žodžio *bažnytkaimis* semantine reikšme (*kaimas su bažnyčia*) (Lietuvių kalbos žodynas, 1968). *Semantinė bažnytkaimio reikšmė* nusakoma ne tik pagrindinius bažnytkaimio kilmės ir sandaros bruožus, kurie išliko iki mūsų dienų, bet ir teikia nuorodas apie pirmųjų bažnytkaimių formavimosi laiką ir sąlygas.

Bažnytkaimių tinklo raidos etapai. Iki XX a. pradžios dabartinėje Lietuvos teritorijoje susiformavo tankus istorinių miestelių ir bažnytkaimių tinklas (apie 530 gyvenviečių) (*Lietuvos architektūros...*, 2014). Bažnytkaimių formavimosi pradžia iki XX a. vidurio yra glaudžiai susijusi su krikščionybės plėtros etapais Lietuvoje, o funkcinė raida ir tipologinė kaita – su pagrindinių Lietuvos istorinių laikotarpių politinėmis, ekonominėmis aplinkybėmis bei ūkinėmis sąlygomis (Karvelytė-Balbierienė, 2014). Šių istorinių vietovių sklaidos intensyvumą tiesiogiai galima susieti su katalikiškų parapijų sklaidos dinamika². Kontrreformacijos laikotarpiu (1579–1794) pradėjo formuotis 60 % dabartinių bažnytkaimių (1 pav.). Carinės Rusijos valdymo laikotarpiu (1795–1917) atsirado dar 20 % dabartinio tinklo bažnytkaimių. Šio laikotarpio negausios naujosios parapijos tik papildė iki XVIII a. susiformavusį bažnytkaimių tinklą. Tarpukariu (1918–1940) tinklas pasipildė 57 parapijų centrais. Sovietmečiu (1940–1989) bažnytkaimių tinklo raida sustojo dėl susidariusių nepalankių teisinių ir ekonominių sąlygų bei vyravusios Bažnyčiai nepalankios ideologinės nuostatos. Dėl administracinio ir funkcinio gyvenamųjų vietovių perskirstymo tuometinėje Lietuvos apgyvendinimo sistemoje bažnytkaimis, kaip atski-

ra gyvenviečių grupė, buvo panaikinta. Apie 68 % tarpukario bažnytkaimių buvo priskirti prie kaimo gyvenviečių grupės, 26,4 % – pavadinti miesteliais (*Katalikų žinynas*, 2001, 2016). Buvusių bažnytkaimių funkcinė ir urbanistinė raida buvo planuojama pagal tuometinius žemės ūkio (kolūkio) gyvenviečių tipus: centrinė, pagalbinė, neplėstina. Didžiausius funkcinis ir urbanistinius pokyčius patyrė centrinei žemės ūkio gyvenviečių grupei priklausę bažnytkaimiai (66 %), mažiausia – neplėstinai žemės ūkio gyvenviečių grupei priklausę bažnytkaimiai (15 %). Formuojant kolūkių ir sovietinių ūkių laukų masyvus, kuriant tuometinę kaimo apgyvendinimo sistemą, apie 80 % buvusių bažnytkaimių buvo pritaikyti naujųjų žemės ūkio gyvenviečių kūrimui, tai sudarė apie 20 % visų Lietuvoje plėtojamų perspektyvių žemės ūkio gyvenviečių. *Galima teigti, kad buvę bažnytkaimiai turėjo įtakos formuojant naują žemės ūkio gyvenviečių tinklą dabartinėje Lietuvos teritorijoje.*

Lietuvos teritorijoje susiformavęs bažnytkaimių tinklas nuo 1940 m. liko beveik nepakitęs (1 pav.). Katalikiškų parapijų kaimo vietovėse sklaidos intensyvumo pokyčiai rodo, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje istorinių miestelių ir bažnytkaimių tinklas priartėjo prie optimalaus tankumo.

1 pav. Bažnytkaimių tinklo raidos dinamika (remtasi *Katalikų žinynu*, 2001; 2016)

Fig. 1. Development dynamics of the network of villages with churches

² Bažnytkaimių tinklo raidos dinamika – tai bažnytkaimių sklaidos rodiklis, rodantis bažnytkaimių formavimosi skaičių ir apibūdinantis sklaidos intensyvumą įvairiais istorijos periodais.

Bažnytkaimių vieta Lietuvos apgyvendinimo sistemoje. Bažnytkaimiai, kitaip nei istoriniai Lietuvos miesteliai, XX a. antroje pusėje prarado savo pozicijas bendrojoje Lietuvos apgyvendinimo sistemoje. Abi šios gyvenviečių grupės, kaip ir sovietmečiu, priklauso kaimo gyvenamųjų vietovių tipui (*Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos...*, 1996). Iki XX a. antros pusės Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių klasifikacija atitiko istorinio periodo ekonominius ir ūkinius šalies poreikius bei rėmėsi tuometinėmis susiformavusiomis ekonominėmis sąlygomis ir tradicinių funkcijų plėtra. Sovietiniais metais Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių klasifikacijos kaita vyko kartu su administracinės sistemos pokyčiais. Tuometinis teritorijos administracinis suskirstymas, tikslinga gyvenamųjų vietovių administracinė bei funkcinė klasifikacija nesudarė sąlygų spręsti istorinių kaimo gyvenamųjų vietovių (etnografinių kaimų gyvenviečių, bažnytkaimių ir miestelių) tipologizavimo. Nebuvo aiškiai apibrėžtų nuostatų, pagal kokius požymius gyvenvietė priskirtina prie miesto ar kaimo tipo gyvenviečių grupės. Nuo 1990 m. istorinių kaimo vietovių klasifikacija dabartinėje Lietuvos gyvenviečių administracinėje sistemoje apibrėžiama LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymu (*Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos...*, 1994). Pagal minėtą įstatymą:

– *miesteliai* yra kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios nuo 500 iki 3 000 gyventojų, kurių daugiau kaip pusė dirbančiųjų dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse, taip pat tradiciniai miesteliai;

– *kaimai* yra kitos gyvenamosios vietovės, neturinčios miesto ir miestelio požymių.

Dabartinė kaimo gyvenamųjų vietovių samprata bei klasifikacija neatspindi istorinių gyvenviečių reikšmės egzistuojančioje apgyvendinimo sistemoje ir neužtikrina istorinių vietovių tolygios socialinės ir ekonominės plėtros. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, kaimo gyvenamosios vietovės (miesteliai ir kaimo gyvenvietės) išlieka įvardijamos labai

apibendrintai – kaimo vietovėmis arba kaimo regionais, kurie klasifikuojami atsižvelgiant į sprendžiamų socialinių, administracinių, ūkinių problemų pobūdį³.

Lietuvoje dabartinis kaimo gyvenamųjų vietovių grupavimas yra pagrįstas teritoriniais statistiniais duomenimis, socialiniais ir instituciniais požymiais⁴, neatsižvelgiant į šių gyvenviečių istorinę raidą bei urbanistinę struktūrą.

Bažnytkaimių tinklo atkūrimo prielaidos. Istoriskai susiklostęs bažnytkaimių tinklas yra svarbi Lietuvos urbanistinio karkaso funkcinė ir kraštovaizdžio vizualinių orientyrų hierarchinė grandis. Šių istorinių kaimo vietovių tinklo atkūrimas dabartinėje Lietuvos teritorijoje yra aktualus etnokultūrinio kraštovaizdžio sakralinių ir urbanistinių komponentų istorinės raidos ir jos vertybių pažinimui bei išsaugojimui.

Bažnytkaimių tinklo atkūrimo uždaviniai:

1) neprarasti istoriskai nulemtos kultūrinės (etnografinės), kraštovaizdinės (pagal žemėvaizdžius) diferenciacijos,

2) atskleisti bažnytkaimių istorinę, kraštovaizdinę ir sakralinę reikšmę saugant ir formuojant Lietuvos etnokultūrinį kraštovaizdį.

Bažnytkaimis, kaip savitas istorinis gyvenviečių tipas, turintis charakteringus funkcinis ir urbanistinius požymius, pradėjo formotis 1578 m. prasidėjus Kontrreformacijos judėjimui (*Katalikų bažnyčios...*, 1998; Jučas, 2007). Tačiau tik 1897 m. Rusijos imperijos visuotinio gyventojų surašymo dokumentuose bažnytkaimiai pažymėti kaip atskira gyvenamųjų vietovių grupė šalia tuometinių miestelių ir kaimų (*Pervaya vsiobshchaya...*, 1897).

Dabartinį bažnytkaimių sąrašą siūloma formuoti remiantis kaimo gyvenamųjų vietovių su sakraline funkcija kompleksiniu vertinimu, atsižvelgiant į tipologinius ir funkcinis atrankos kriterijus (Karvelytė-Balbierienė, 2010). Sąrašą sudarytų gyvenvietės, kuriose įkurta parapija, ir pagal patvirtintą „Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymą“ (1994) yra priskirtos prie kaimo

³ Europos Sąjungos naujojoje žemės ūkio politikoje teigiama, kad iš esmės keičiasi turinys net tokių sąvokų kaip miestas ir kaimas, kaimiečiai ir miestiečiai (*Rural Development: The Impact...*, 2004). Europos valstybių kaimiškųjų vietovių naujųjų funkcijų formavimosi tendencijos atsispindi konferencijoje ES kaimo plėtros politikai formuoti 2007–2013 metams (*Community Policies and...*, 2002). Joje akcentuotos naujos kaimo gyventojų funkcijos: gamtą tausojanti įvairiapusiška ūkinė veikla, natūralaus kraštovaizdžio išsaugojimas, istorijos ir kultūros paminklų apsauga, jų aplinkos sutvarkymas ir pritaikymas pažintinei ir švietėjiškai veiklai, etnografinės kūrybos puoselėjimas ir jos perdavimas ateities kartoms (*Community Policies and...*, 2002; Jasaitis, Šurkuvienė, 2006).

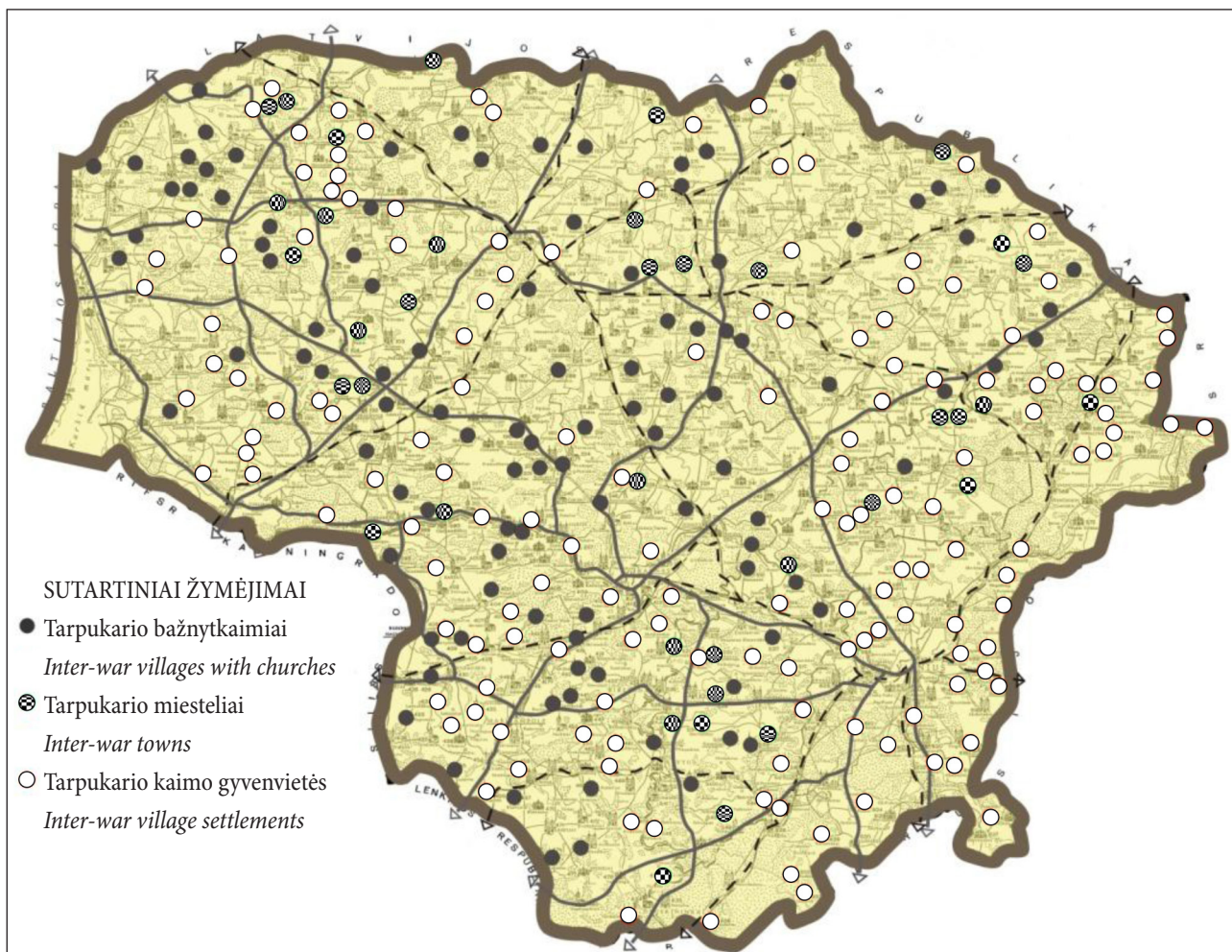
⁴ Instituciniai požymiai (pagal 2011 m. surašymo duomenis): S – seniūnijos adm., B – bažnyčia, P – parduotuvė, V – verslo įmonė, Ps – paslaugų įmonė, Š – švietimo įstaiga, K – kultūros įst., Pš – paštas, G – gydymo, globos įst., Ž – žemės ūkio bendrovė, Kt – kita inst.

gyvenviečių grupės⁵. Prie bažnytkaimių būtų priskirta apie 302 kaimo gyvenvietės⁶. Atlikus šio bažnytkaimių sąrašo tipologinį palyginimą su 1923 m. Lietuvos gyvenviečių surašymo duomenimis, į siūlomą sąrašą patenka: 38 % tarpukario bažnytkaimių, 12 % tarpukario miestelių, 44 % tarpukario kaimo gyvenviečių, kuriose veikė parapijos, iki 1 % kaimo gyvenviečių, kuriose parapijos įkurtos nuo 1990 metų (2 pav.), (Karvelytė-Balbierienė, 2010).

Bažnytkaimių išskyrimas iš dabartinės kaimo gyvenviečių grupės sudaro prielaidas atlikti kompleksiskus šių istorinių vietovių urbanistinius, architektūrinius tyrimus, įvertinant jų reikšmę Lie-

tuvos kaimo kraštovaizdžiui. Straipsnyje pateiktos bažnytkaimių tinklo atkūrimo prielaidos pagrįstos ne tik šių istorinių vietovių formavimosi sąlygų ir urbanistinės raidos analize, bet ir bažnytkaimių socialinių, institucinių ir administracinių funkcijų pokyčių vertinimu (Karvelytė-Balbierienė, 2010).

Nagrinėjamoje bažnytkaimių grupėje gyventojų skaičius svyruoja nuo 2 iki 3 937 gyventojų. Lyginant šias istorines vietas pagal gyventojų skaičių matyti, kad turintys iki 200 gyventojų (apie 36 %) savo funkciniais ir fizionominiais požymiais labai skiriasi nuo 500 gyventojų turinčių bažnytkaimių (apie 16 %), kurie sovietmečiu išaugo dėl sparčios

2 pav. Dabartinio bažnytkaimių sąrašo sudėtis ir sklaida (1 – tarpukario bažnytkaimiai; 2 – tarpukario miesteliai; 3 – tarpukario kaimo gyvenvietės)

Fig. 2. Contemporary list of villages with churches: composition and dispersion (1 – inter-war villages with churches; 2 – inter-war towns; 3 – inter-war village settlements)

Pastaba: sudarant schemą panaudotas 1989 m. Lietuvos katalikų bažnyčios žemėlapis.

⁵ Dabartinio bažnytkaimių sąrašo sudėtis ir sklaida sudaryta remiantis Lietuvos katalikų bažnyčių žemėlapiu (1989), Lietuvos istorijos atlasu (2001), Katalikų žinyne (2001, 2016).

⁶ Mokslo studijoje apie Lietuvos miestų, miestelių ir kaimų erdvinės struktūros savitumus pateikiamas 306 bažnytkaimių sąrašas (Dringelis ir kt., 2015).

funkcinės ir urbanistinės plėtros. Naujos funkcijos ir urbanistiniai pokyčiai stipriai pakeitė šių gyvenviečių struktūrą. Šie bažnytkaimiai infrastruktūra ir forma labiau panašūs į miestelius nei į kaimo gyvenvietes. Skirtingos yra šių istorinių vietovių siluetų ir panoramų kompozicinės savybės ir jų įtaka kraštovaizdžiui (Karvelytė-Balbierienė, 2010).

LIETUVOS BAŽNYTKAIMIŲ KRAŠTOVAIZDINĖ VERTĖ

Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje (2008) šalia efektyvaus ūkio, sveikos aplinkos ir gerovės visuomenės formavimo tikslų bei uždavinių numatyta „atkurti labiausiai pažeistus kraštovaizdžio elementus, saugoti ir gausinti estetines kraštovaizdžio vertybes, stiprinti tradicinio kaimiškojo kraštovaizdžio apsaugą, sumažinti jo vizualinę taršą“. Lietuvos kaimo kraštovaizdžio tradicinės gyvenamosios ir sakralinės funkcijos prioritetą pakeitė nuo XX a. vidurio augantys gamybos ir komercijos interesai. Bažnytkaimiai išlieka svarbia Lietuvos apgyvendinimo sistemos dalimi ir neatsiejamu Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio istoriniu formantu.

Bažnytkaimių planinės-erdvinės struktūros savitumas kraštovaizdyje. Bažnytkaimiai yra Lietuvos urbanistinio karkaso funkcinė ir kraštovaizdžio vizualinių orientyrų tarpinė hierarchinė grandis tarp kaimų gyvenviečių ir miestelių. Nagrinėjant bažnytkaimių vietą kaimo kraštovaizdžio vizualinėje struktūroje bei naujų antropogeninių akcentų įtaką bažnytkaimių kompozicinei struktūrai ir siluetui, panaudota Nikos A. Salingaros kompleksiškos architektūrinės formos vertinimo teorija (2005) (Karvelytė-Balbierienė, 2010). Bažnytkaimių kompozicinį ryšį su aplinka kaimo kraštovaizdžio erdvinėje struktūroje nusako kompleksinis urbanistinės struktūros savybių, jų kaitos ir gyvenvietės kompozicinių ryšių su gamtine aplinka pobūdis. Siekiant bendrais bruožais įvertinti bažnytkaimių planinės-erdvinės struktūros savitumus kaimo kraštovaizdžio vizualinėje struktūroje išskiriami charakteringi bažnytkaimių siluetų kompozicinių savybių raidos etapai iki 1940 m. ir siluetų pokyčiai nuo XX a. vidurio.

I etapas iki sovietinio laikotarpio (1940 m.); analizuojamas charakteringos bažnytkaimių urbanisti-

nės struktūros formavimasis ir aiškinami charakteringi požymiai.

II etapas nuo XX a. vidurio; analizuojami bažnytkaimiams, kaip buvusioms kolūkio gyvenvietėms, būdingi urbanistinės struktūros pokyčiai.

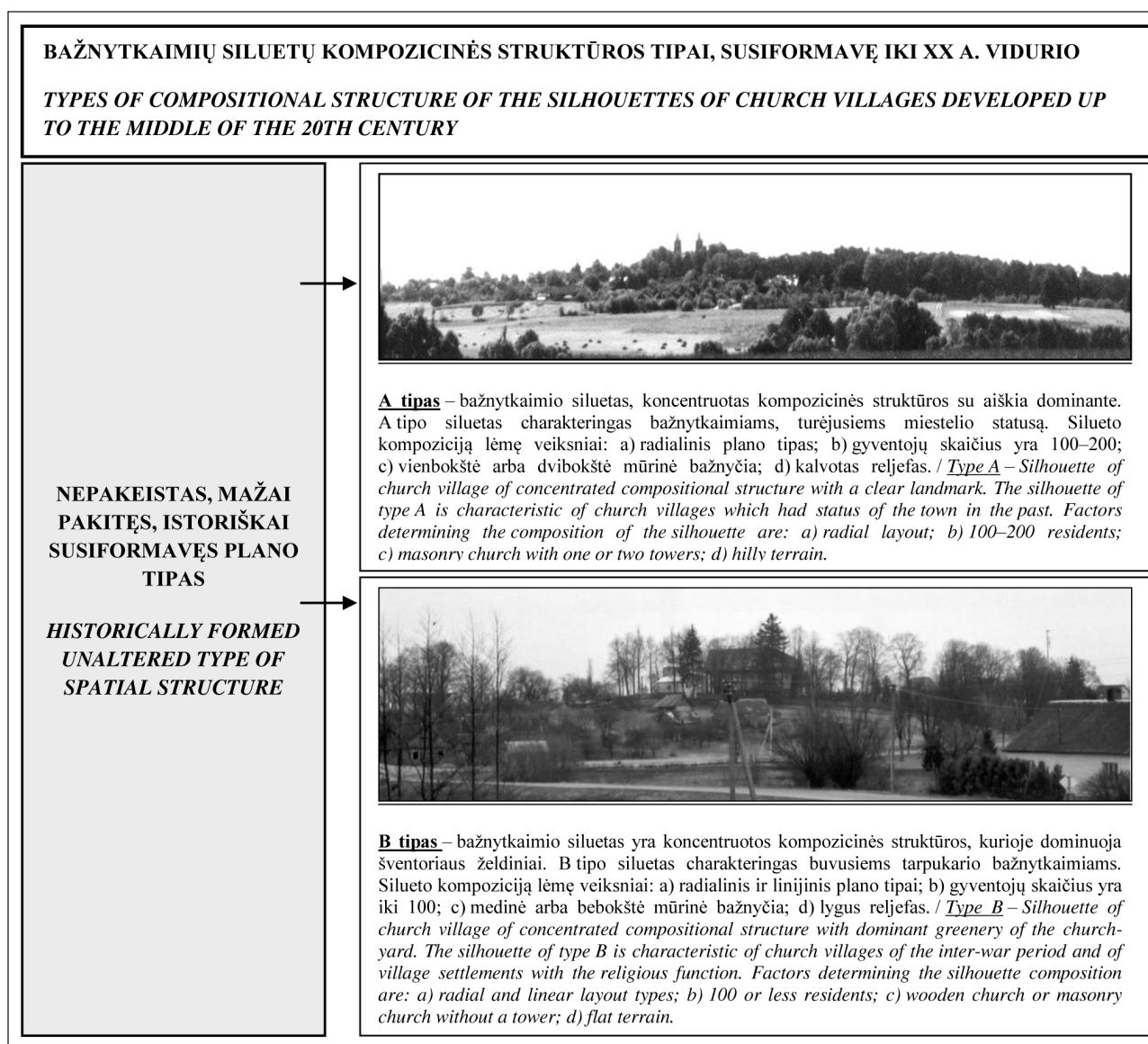
Iki XX a. vidurio bažnytkaimiuose susiformavo planinė ir erdvinė struktūra, kurią lėmė bažnyčių bokštai ir gausūs šventorių želdiniai. Tai buvo savotiški bažnytkaimių vizualiniai orientyrai, išsiskiriantys gamtinėje aplinkoje. Šių vietovių panoramų ir siluetų savitumui visais istorijos laikotarpiais įtakos turėjo gamtinės sąlygos ir vidaus urbanistinės struktūros elementų (plano tipas, užstatymas, apželdinimas, architektūra ir t. t.) charakteristikos.

Alytaus, Kauno ir Marijampolės apskrityse atlikti kompleksiniai bažnytkaimių tyrimai parodė, kad iki XX a. vidurio susiformavęs siluetas nepakito, šiose vietovėse gyventojų skaičius neviršija 150, o aptarnavimo infrastruktūra išliko minimali. Remiantis institucinių požymių analize⁷, išaiškinta, kad minėtose apskrityse apie 36 % tyrinėtų bažnytkaimių siluetuose dominuoja tradiciniai vizualiniai orientyrai – bažnyčių bokštai ir gausūs šventorių želdiniai. Išskirtini A tipo bažnytkaimių siluetai su koncentruota kompozicine užstatymo struktūra, turinčia aiškią dominantę – bažnyčios bokštus, ir B tipo siluetai, neturintys išsiskiriančios dominantės (3 pav.).

A tipo siluetas charakteringas bažnytkaimiams, turėjusiems miestelio statusą, ir bažnytkaimiams, kurie turėjo išvystytą radialinį plano tipą bei daugiau gyventojų. Šių bažnytkaimių kompozicinei raiškai kraštovaizdyje didelę įtaką turėjo reljefas. Pavyzdžiui, *Šilavoto* (3 pav.), *Gižų*, *Gudelių*, *Kalvių*, *Lesčių*, *Ūdrijos*, *Apytalaukio* ir kt., bažnyčių bokštai, gausūs šventorių želdiniai kaimo kraštovaizdžio panoramose atlieka dominančių vaidmenį. Jų vizualinės įtakos zonos spindulys siekė iki 4,5 km (3 pav.).

B tipo bažnytkaimių siluetų kompozicijos neturi raiškaus akcento. *Šventybrasčio*, *Kulvos*, *Panevėžiuko*, *Anciško*, *Vosyliškio*, *Alovės* (3 pav.) bažnytkaimiuose stovi neaukštos, mūrinės arba medinės bažnyčios, dažniausiai užstojamos aukštų šventoriaus želdinių, kurie formuoja gyvenvietės silueto aukščiausią tašką. B tipo siluetai charakteringi tarpukariu

⁷ Instituciniai požymiai (pagal 2016 m. surašymo duomenis): S – seniūnijos adm., B – bažnyčia, P – paroduotuvė, V – verslo įmonė, Ps – paslaugų įmonė, Š – švietimo įstaiga, K – kultūros įst., Pš – paštas, G – gydymo, globos įst., Ž – žemės ūkio bendrovė, Kt – kita inst.

3 pav. Bažnytkaimių siluetai kompozicinės struktūros tipai, susiformavę iki XX a. vidurio

Fig. 3. Types of compositional structures of the silhouettes of church villages developed up to the middle of the 20th century

buvusiems mažesniems bažnytkaimiams arba kaimo gyvenvietėms su sakraline funkcija. Šio tipo siluetą formuoja kiek išskaidytas centrinės dalies užstatymas, dažnai turintis silpniau išvystytą linijinį planą, o siluetą formuoja sodybų ir šventoriaus želdiniai (3 pav.).

Nuo XX a. vidurio keitėsi bažnytkaimių reikšmės samprata Lietuvos urbanistiniame karkase ir kraštovaizdžio vizualinių orientyrų hierarchinėje sistemoje. Sovietmečiu bažnytkaimių erdvinės struktūros ir vizualinės reikšmės pokyčius nulėmė: išplėtos inžinerinės sistemos, nauji žemės ūkio gamybos būdai, pagausėjusių gyventojų išaugę buitiniai ir kultūriniai poreikiai.

Siekiant tinkamai suderinti naujų funkcijų pritaikymą istorinėje tradicinių kaimo vietovių urbanistinėje struktūroje buvo atliekamos išsamios architektūrinės planinės ir erdvinės struktūros formavimo bei gyventojų kultūrinio-buitinio ir komunalinio aptarnavimo poreikių studijos, rengiami siūlymai (*Lietuvos TSR...*, 1960; *Pasiūlymų ruošimas...*, 1969, 1970; *Rekomendacijos dėl...*, 1973; *Siūlymai kaimo...*, 1975).

Bažnytkaimius rekonstruojant į kolūkinio tipo gyvenvietes, jų dydis, vizualinis aktyvumas kraštovaizdyje, kultūrinio paveldo kiekis bei charakteringos kompozicijos išlikimo lygis priklausė nuo administracinio gyvenvietės tipo: centrinė,

pagalbinė ir neplėstina⁸. Didžiausias naujų antropogeninių elementų kiekis susiformavo bažnytkaimiuose, kurie buvo priskirti centrinių (perspektyvių) kolūkinų gyvenviečių kategorijai, o mažiausius pokyčius patyrė bažnytkaimiai, kurie priklausė neplėstinų kolūkių gyvenviečių grupei (3 pav.). Siekiant tiksliau įvertinti bažnytkaimių siluetų pokyčius sovietmečiu ir dabartiniu laikotarpiu, išskirti bažnytkaimių siluetų kompozicinės struktūros pokyčių tipai.

C tipo bažnytkaimių užstatymo struktūros pokyčiai tik iš dalies pakeitė charakteringą šių vietovių siluetą. Apie 29 % tyrinėtų Kauno, Alytaus ir Marijampolės bažnytkaimių naujos paskirties

antropogeniniai elementai savo tūriais ir spalva suskaidė kompozicinę jų silueto struktūrą (4 pav.). Suformuoti nauji vizualiniai akcentai: inžineriniai įrenginiai (vandentiekio bokštai), daugiabučiai ir visuomeninės paskirties pastatai.

D tipo bažnytkaimiai – tai sovietmečiu buvusios centrinės kolūkių gyvenvietės, kuriose vyko intensyviausi istorinio užstatymo pokyčiai ir planinės struktūros plėtra (5 pav.). Apie 37 % tyrinėtų Kauno, Alytaus ir Marijampolės bažnytkaimių turi transformuotą kompozicinę ryšį su kraštovaizdžiu. Šių vietovių siluetuose šalia dominuojančių bažnyčios bokštų atsiradę nauji, vizualiai aktyvūs ūkinės-gamybinės paskirties pastatai ir

4 pav. N. Ūtos bažnytkaimio siluete inžinerinės paskirties statiniai, daugiabučiai tūriu ir spalva kontrastuoja su tradicine architektūra (Kauno r.)

Fig. 4. *Volumes of the apartment buildings and engineering function buildings in N. Utos church village (Kauno district). These structures contrast in their volume with traditional architecture*

5 pav. XX a. II pusėje Darsūniškio bažnytkaimyje pastatyti visuomeninės ir gamybinės paskirties statiniai savo tūriu transformuoja bažnytkaimio kompozicinę raišką kraštovaizdyje. Nauji antropogeniniai elementai formuoja padrikos kompozicijos siluetą (Kaišiadorių r.)

Fig. 5. *Volumes of the buildings of public and manufacturing functions built in Darsūniškis church village (Kaišiadoriai district) in the second half of the 20th century transformed compositional expression in the landscape. New elements form the silhouette of a scattered structure*

⁸ Centrinės gyvenvietės – tai ūkių centrai, kuriuose gyvena ir į kuriuos persikelia dauguma ūkio gyventojų. Jose statomos administracinės, kultūrinės, buitinio ir medicininio aptarnavimo įstaigos. Pagalbinės gyvenvietės būtinos ūkiams, kurių teritorija didelė, nekompaktiška ir kur sudėtingos gamtines sąlygos. Jos kuriamos perkelti gyventojus iš vienkiaminių sodybų ir statant dalį visuomeninių įstaigų. Neplėstinų gyvenvietės – tai tokios, kurias toliau plėsti, koncentruojant ir specializuojant gamybą, nėra tikslinga. Jose nestatomi visuomeniniai ir gyvenamieji pastatai.

inžineriniai įrenginiai kraštovaizdyje formuoja padriką bažnytkaimio siluetą (5 pav.).

Nuo XX a. vidurio apie 64 % tyrinėtų bažnytkaimių tapo stambių, svetimų tūrių sankaupomis, vizualiai dominuojančiomis kaimo aplinkoje. Kaimo kraštovaizdyje šių vietovių siluetai neteko sakralinio prioriteto suformuoto kompozicinio savitumo. Charakteringą kompozicinę struktūrą keičiantys nauji antropogeniniai akcentai su gamybinėmis funkcijomis palaipsniui nustelbė socialinės (gyvenamosios) ir sakralinės funkcijos erdvinis orientyrus. Inžinerinės paskirties įrenginiai ir silikatiniai statiniai savo stambiais ir aukštais tūriais dažnai dominuoja istoriniame šių vietovių siluete.

IŠVADOS

1. Dabartinėje apgyvendinimo sistemoje išlieka aktualus istorinių kaimo gyvenamųjų vietovių klasifikacijos klausimas. Čia nėra apibrėžta aiškių vertinimo kriterijų, kurie atskleistų šios apgyvendinimo sistemos urbanistinio karkaso sandaros ypatumus (nauja, tradicinė, etnografinė, istorinė) ir pobūdį. Siekiant išsaugoti Lietuvos kraštovaizdžio istorinį ir kultūrinį tapatumą būtina detaliau apibrėžti istorinių kaimo gyvenviečių klasifikavimą ir sampratą, tiksliai nusakyti šių gyvenviečių vietą bendroje Lietuvos apgyvendinimo sistemoje.

2. Istoriskai susiklostęs bažnytkaimių tinklas yra svarbi Lietuvos urbanistinio karkaso funkcinė ir kraštovaizdžio vizualinių orientyrų hierarchinė grandis bei savita Lietuvos apgyvendinimo struktūros dalis, turinti savo formavimosi ir sklaidos istoriją, išsiskirianti urbanistine struktūra ir tradicine socialine aplinka. Bažnytkaimių tinko atkūrimas / aktualizavimas svarbus palaikant Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio sakralinę raišką ir vertę.

3. Bažnytkaimių tinklo raidos intensyvumą tiesiogiai galima sieti su katalikiškųjų parapijų sklaidos dinamika. Katalikiškųjų parapijų kaimo vietovėse sklaidos intensyvumo pokyčiai nuo XVI a. II pusės iki XX a. vidurio rodo, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje bažnytkaimių tinklas priartėjo prie optimalaus tankumo. Sovietmečiu šis tinklas kartu su miesteliais sudarė kolūkinių gyvenviečių sistemos pagrindą. Tolimesnis bažnytkaimių urbanistinės transformacijos pobūdis

ir plėtra priklausė nuo kolūkio gyvenviečių plėtros krypties (centrinė, pagalbinė, neplėstina) atsižvelgiant į tuometinius žemės ūkio gamybos poreikius.

4. Kaimo kraštovaizdžio erdvinėje struktūroje bažnytkaimių kompozicinę ryšį su gamtine aplinka apibūdina kompleksinės šių gyvenamųjų vietovių urbanistinių struktūrų savybės ir jų kaita. Iki XX a. vidurio bažnytkaimiai, kaip sakralinių prioritetų suformuotos kraštovaizdžio erdvinės struktūros, su gamtinės aplinkos elementais formavo savitas kaimo kraštovaizdžio panoramas. Įvertinus bažnytkaimių kompozicinės struktūros pokyčius sovietiniais metais nustatyta, kad mažiausia pakito neplėstinų kolūkio gyvenviečių tipui priklausę bažnytkaimiai, o didžiausias kompozicijos transformacijas patyrė bažnytkaimiai, tapę centrinėmis kolūkių gyvenvietėmis.

5. Lietuvoje sparčiai kintant kaimiškųjų vietovių ekonominėms ir demografinėms sąlygoms palaipsniui transformuojasi tradicinė socialinė kaimo aplinka ir pati samprata apie jai būdingas funkcijas. Siekiant palaikyti šalies teritorijos ir atskirų struktūrinių (urbanistinių) elementų tvirtą raidą tampa vis aktualesni klausimai, apimančys kraštovaizdžio erdvinės struktūros identiteto išsaugojimo problemas.

Gauta 2017 10 11
Priimta 2017 12 06

Literatūra

1. Basalykas A. 1977. *Lietuvos TSR kraštovaizdis*. Vilnius. 346 p.
2. Bertašiūtė R., Karvelytė-Balbierienė V., Laužikaitė-Tagmann L., Burinskaitė I., Jankevičienė A. R., Rupeikienė M., Puodžiukienė D., Morkūnas E. J. 2014. *Lietuvos architektūros istorija. T. 4. Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.: monografija*. Kaunas: Savastis. 165–166.
3. Bučas J. 1989. *Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*. Vilnius. 118 p.
4. Budriūnas A. R. 2000. *Kraštovaizdžio estetinio rekreacinio vertinimo metodika*. Sudaryt. A. R. Budriūnas, K. Ėringis. Kaunas. 37 p.
5. *Community Policies and Mountain Areas. Proceedings of the conference, organized by the European Commission*. Brussels, October 17–18, 2002.
6. *Dabartinis Lietuvių kalbos žodynas*. 2000. Vilnius: Mokslo ir lietuvių enciklopedijų institutas. 967 p.
7. Dringelis L., Ramanauskas E., Steponaitytė N. 2015. *Lietuvos miestų, miestelių ir kaimų erdvinės*

- struktūros savitumo nustatymas ir jo išsaugojimas*. Kaunas: Technologija. 484 p.
8. Jasaitis J., Šurkuvienė S. 2006. Neurbanizuotų vietovių šiuolaikinių funkcijų sistemos kūrimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyva*. 2(7): 85–93.
 9. Karvelytė-Balbierienė V. 2010. Changes of compositional features of church villages in rural landscape. *Environmental Research, Engineering and Management = Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba*. 52(2): 60–69.
 10. Karvelytė-Balbierienė V., Gražulevičiūtė-Vilėniskė I. 2007. Nekilnojamojo kultūros paveldo įtaka darniam kaimo gyvenamųjų vietovių vystymuisi. *Urbanistika ir architektūra = Town Planning and Architecture*. 31(4): 213–224.
 11. Karvelytė-Balbierienė V., Gražulevičiūtė-Vilėniskė I. 2014. Sustainability of Lithuanian villages with churches and landscape. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 4(1): 57–79.
 12. Karvelytė-Balbierienė V. 2010. Lietuvos bažnytkaimių kraštovarkinis pritaikymas. *Urbanistinė drieka: miesto ir kaimo sandūra*: mokslo straipsnių rinkinys. Kaunas: Technologija. 62–70.
 13. Karvelytė-Balbierienė V. 2014. Tarpukario bažnytkaimių formavimasis ir sklaida dabartinėje Lietuvos teritorijoje. *Kultūros paminklai*: mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Savastis. 18: 26–7.
 14. *Katalikų žinynas*. 2001. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai. 312 p.
 15. *Katalikų žinynas*. 2016. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai. 394 p.
 16. Lamauskas A., Bučas J., Dringelis L. 2003. *Kultūrologiniai kraštovaizdžio ir architektūros paveldo tyrimai*. Kaunas. 129 p.
 17. *Lietuvos istorijos atlasas*. 2001. Vilnius: Vaga. 64 p.
 18. *Lietuvos katalikų bažnyčios* (žemėlapis). 1989. Kaunas: „Žemprojekta“ archyvas.
 19. *Lietuvos gyventojų surašymai*. 2000. Vilnius: Statistikos departamentas. 231 p.
 20. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. 1. 1968. Vilnius: Mintis. 412 p.
 21. LR Teritorijos administracinių vienetų ribų įstatymas [interaktyvus] [žiūrėta 2017 03 10]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt>
 22. LR 2011 m. gyventojų ir jų būstų surašymo rezultatai [interaktyvus] [žiūrėta 2017 03 10]. Prieiga per internetą: http://statistics.bookdesign.lt/dalis_10.pdf
 23. Nikos A. Salingaros. 2005. *Principles of Urban Structure*. Amsterdam: Techne Press. 252 p.
 24. *Pasiūlymų Lietuvos TSR kaimo gyvenviečių architektūrinės planinės ir erdvinės struktūros formavimui pagrindimas*: mokslo tir. darbo ataskaita. 1969. ASI; vadovas men. m. k. F. Bielinškis. Valst. reg. Nr. 68003909. Kaunas. 94 p.
 25. *Pasiūlymų ruošimas Lietuvos TSR kaimo gyvenviečių architektūrinės planinės ir erdvinės struktūros organizavimui. Rezultatas – projektiniai pasiūlymai 2–3 regionams*: mokslo tir. darbo ataskaita. 1970. ASI; vadovas men. m. k. F. Bielinškis. Valst. reg. Nr. 68003909. Kaunas. 172 p.
 26. *Pervaya vsiobshchaya perepis naselenya Rosyiskoy imperii 1897 g. Kovenskaya guberniya*. 1904. Red. N. A. Troynitskova. S. Peterburg: Centralnyy statisticheskyy komitet ministerstvo vnutrennikh del [in Russian].
 27. Purvinas M. 1983. Kraštovaizdžio architektūrinės analizės taikymas projektavime. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, VIII t., I sąs. Vilnius. 52–61.
 28. *Rural Development: The Impact of EU Research (1998–2004)*. 2004. European Commission. EUR 21331. Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities.

Vilma Karvelytė-Balbierienė

VALUE AND IDENTITY OF VILLAGES WITH CHURCHES IN CULTURAL LANDSCAPES

Summary

Villages with churches form a significant part in the urban framework of Lithuania, and they are inseparable components of the cultural landscape. Beginning with the end of the 18th century villages with churches have fully functioned together with towns and village settlements of the country. Their functional development and formation of the urban structure are closely related with the expansion of Christianity in Lithuania. The formation of compositional links between villages with churches and the rural landscape was mainly influenced by their urban structure determined by the canons of the Catholic Church. The network of villages with churches determined the cultural distinctiveness of Lithuanian rural landscape till the middle of the 20th century. Considering that the preservation of identity and distinctiveness of Lithuanian countryside requires the analysis of villages with churches and their role in the country's landscape, this article analyzes the changes in compositional features of villages with churches in the spatial structure of the rural landscapes and the factors determining these changes. In order to perceive deeper their compositional features of the spatial structure in the ethno-cultural landscape, assessment of the aesthetic potential of their layout and spatial structure is also presented.

Around 70% of the analyzed villages with churches are currently the accumulations of large volumes visually dominating in the rural landscape. Their sil-

houettes have lost their compositional distinctiveness in Lithuanian rural landscapes formed in the past by the religious function. Compositional links of villages with churches with the natural environment in the spatial structure of the rural landscape are defined by the features of the urban structures and their changes. Until the middle of the 20th century, villages with churches, as the spatial structures of the landscape, shaped mainly by the religious function had constituted characteristic panoramas of rural landscape together with the natural elements.

Analysis of the changes in the compositional structure of villages with churches of the Soviet period has indicated that those villages with churches which were attributed to the category of the non-perspective agricultural settlements during the Soviet reform of the settlements system were the least modified; meanwhile, the villages with churches attributed to the group of central settlements of collective farms underwent major transformations of their composition. Results of the assessment of aesthetic potential and characteristic compositional features of the layout and spatial structure of villages with churches have demonstrated that only the settlements with a number of residents lower than 150 have retained the authentic silhouette formed up to the middle of the 20th century; however, the infrastructure and services in these settlements are minimal. Analysis of the institutional features has shown that 36% of the analyzed villages with churches existing in Alytus, Kaunas, and Marijampolė regions have possibly retained the authentic silhouette formed till the middle of the 20th century.

Keywords: villages with churches, rural landscape, panorama, silhouette, spatial structure